

አፋዊ ኪነተቃል*1

ፈቃደ አዘዘ

ከኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ስነጽሁፍ ክፍል

1.0 መግቢያ

ይህ ጽሁፍ ፡ አራት አጫጭር ክፍሎች አሉት ፤ እያንዳንዱ ክፍል የሰፊ ጥናት ርእስ ሊሆን መቻሉን ሳላውቅ ቀርቼ አይደለም ሁሉንም ባንድ ላይ ለማቅረብ የፈለኩት ። እያንዳንዱን በስፋትና በጥልቀት ማየት እስከሚቻል ድረስ በዚህ ሁኔታ ማስተዋወቁ ይበጃል በማለት ነው ።

የጽሁፉ አላማ አፋዊ ኪነተቃል ምን እንደሆነ ማመልከት ፡ የኢትዮጵያ ብሄረሰቦች አፋዊ ኪነተቃል ጥናት እምን ላይ እንዳለ መግለጽና ወደፊት ለምንና እንዴት መሰብሰብ እንዳለበት መጠቆም ነው ። በጽሁፉ መጨረሻ ላይ ባማርኛና በውጭ ሃገር ቁዋንቁዋ ስለኢትዮጵያ ብሄረሰቦች አፋዊ ኪነተቃል ያገኘሁቸውን ስራዎች ዝርዝርና ወደፊት ስለአፋዊ ኪነተቃል አንዳንድ ጥናት ለማድረግ ለሚፈልጉ መነሻ ይሆናሉ ያልኩቸውን መጻሕፍት ዝርዝር አያይዣለሁ ።

1.1 አፋዊ ኪነተቃል ምንድን ነው?

አፋዊ ኪነተቃል በዘመናቸው ክዋኔያቸው በቃል የነበረና ዛሬም የሆነ ፡ ከትውልድ ትውልድ የሚተላለፉበት ብቸኛ መንገዳቸው በቃል የነበረና ዛሬም የሆነ ፡ ከግጥም ቢዜምም (ቢደረደርም) የቀረረት ፡ የልመና ፡ የልቅሶ ፡ የቡሄ ፡ የእንቁጣጣሽ ወዘተ ግጥሞች ፡ ከዝርወም ተረታ ተረቶችን የሚያካትተው ቅርስ ነው ።²

1.1.1 ክዋኔ — የአፋዊ ኪነተቃል ህይወት

የአፋዊ ኪነተቃል ህልውናው በክዋኔ ነው ። ከደራሲውና ከተደራሲያኑ አንደበት በመውረድ ፡ በመነገር ፡ በመዘመር ። በመተረቱ በመ

ይህ ጽሁፍ በ1970 ዓ/ም «የጽንጽ ጉዳይ በብሔራዊ ዲሞክራሲ አብዮት ወቅት» በሚል ርዕስ ጉዳይ ላይ በአዲስ አበባ የኒቨርሲቲ በተካሄደው ሴሚናር ላይ ቀርቦ ነበረ ። በዚህ መጽሔት አዲታተም ሲዘጋጅ በጽንጽው ፡ በመዘርዘር ፡ በማስታወሻ አጻጻፍ እና በመሳሰሉት ላይ አንዳንድ ማስተካከያ ተደርጓል። ከጽሁፉ ይዘት ለመቀነስም ሆነ ለመጨመር ጥረት አልተደረገም ። በዚህ ርዕስ ጉዳይ ላይ ጸሐፊው የጻፋቸውን ሌሎች መጣጥፎች ለመመልከት የሚሹ «የኢትዮጵያ ብሔረሰቦች ስነቃል ጥናት ቅኝት ፡ ግምገማ እና የስነቃል ስብሰቦችና ጥናቶች መዘርዘር» በሚል ርዕስ በ1976 የተጻፈውን ፤ እና «Ethiopian Oral Literature ፡ A Preliminary Review and Bibliography» በሚል ርዕስ ለ8ኛው ዓለም አቀፍ የኢትዮጵያ ጥናት ጉባኤ በ1977 የቀረበውን ጽሁፍ እንዲመለከቱ እንጠቁግለን ።

ዘፈኑና በመደርደሩ ከትውልድ ትውልድ ይተላለፋል ። አፋዊ ኪነተቃል በህዝቡ መሃል ካልተከወነ ወይም በሚከወንበት መንገድ ካልተቀረሰ ህልውና አጣ ማለት ነው ። ካልተከወነ ካልተቀረሰ ሞተ እንደማለት ።

ይህ ምን ማለት እንደሆነ እስቲ በምሳሌ እንመልከት ።

አንዲት አልቃሽ በአንድ ልቅሶ ላይ የምታወርደውን ግጥም ሰብ ስቦ በጽሁፍ ማስፈርና ለአንባቢ ማስተላለፍ ይቻላል — ዛሬ ። ነገር ግን ይህ ስብስብ የሙሾውን አከዋወን አይጨምርም ። አልቃሽዋ ከግጥሙ ውጭ የሆኑትን ፣ ጠቅላላ የክዋኔዋ ማጎልበቻዎች አድርጋ የምትገለገልባቸውንና ጠቅላላ ድባቡንም አይጨምርም። የሚያነበውን ሰው ስሜት ምንም ያህል አይነካም ፤ አይቆነጥም — አይነክስም ። አካሉ ከሆነው ማህበረሰባዊ እውነታና ከክዋኔው ተለይቷልና ።

ደግሞ በሌላ በኩል እንየው ። ሰው ሞቷል ። አስከሬኑ ተሸፍኖ በሳንሳም ሆነ በሳጥን ተቀምጧል ። ዘመድ ፤ ወዳጅ እና ጎረቤት ከያ ለበት ለቅሶ ሊደርስ ተሰባስቧል ። እንደየባህሉ ደንብ የሙዋቹ ልብስ ፣ ጠመንጃ ፣ ጦርና ጋሻ ወዘተ ለማልቀሻ ወጥተዋል ። ከቤተ ዘመድ ዋይ ታና ለቅሶ በቀር ብዙም ጫጫታ የለም ። ለቀስተኛው በአርምሞ ተክዞ ቆሟል ወይም ተቀምጧል ። ብቻ ጠቅላላ ድባቡ የሃዘንና የትካዜ ነው ። በዚህ ሁኔታ ውስጥ አልቃሽዋ ሙሾ ማውረድ ትጀምራለች ። ሃዘንተኛ ውም (ብዙ ጊዜ ሴቶቹ) ይቀበልዋታል — አንዳንዴ በጭብጨባ ፣ ቆየት ብሎ ደግሞ በደረት ድለቃ ወይ ነካ — ነካና — “ዋይ ዋይ” ታ ። ሰውም ያዝናል — ያለቅሳልም ። የሚያስለቅሰው ግን ግጥሙ ብቻ አይደለም ። ጠቅላላ ድባቡ ፣ የሙሾ አውራጅዋ ድምጽ ማማር ፣ የዜማ አሰባባር ፣ አወራረድዋ፣በእጅዋ ፣ በድምጽዋና በፊትዋ የምታደርጋቸው ድርጊቶች ፣ ከተቀባዮቹ ጋር የምታደርገው የዜማና የግጥም መለዋወጥ ፣ የደረት መምታቱ ፣ የዋይ ዋይ በሃዘንተኛው አእምሮ ውስጥ ስለምዋቹ የተቀረጹ ሃሳቦችና ሃዘንተኛ በሃዘንተኛ ላይ ያለው ተጽእኖ (influence) የአንዱ ማልቀስ ለሌላው ሰብብ ሊሆን ይችላልና ወዘተ እነዚህ ሁሉ ባንድ አብረው ሲገኙ ነው ሰውን የሚያባቡት — የሚያሳዝኑት — የሚያስለቅሱት ። የአፋዊ ኪነተቃል ዘርፍ የሆነው ሙሾም ምሉእ ከዋኔውን አገኘ የምንለው ይሄኔ ነው ።

አንድ የልብ ወለድ ደራሲ ጊዜና ዘመኑን ወስኖ፣ የማህበረሰቡን የሶሻል ፣ የፖለቲካና የኢኮኖሚ ግንኙነቶች በሚመርጠው መንገድ ስሎ ፣ የሚፈጥራቸውንም ገጸባህርያት እምነትና ድርጊት ቀርጾ ፣ በመሃከላቸው ያለውን ግጭት ከማህበረሰባዊው እውነታ ጋር አመላክቶ ፣ ወዘተ ታሪ

ኩን በመገንባት ፈንታ ጭራው የማይጨበጥ ድፍን ታሪክ በጭፍኑ ቢያቀርብልን እንጠይቃለን — እጅግ ብዙ ጥያቄዎች = በዚህ አኩዋያ አንድ የአፋዊ ኪነተቃል ሃብት ከክዋኔው ተገንጥሎ ፣ የተወለደበት ማህበረ ሰባዊ ገጹ ጠይቆ ብናገኘው የምንረዳው ጥቂት ይሆናልና እንጠይቃለን — ብዙ ጥያቄ = እንግዲህ እስካሁን የተባለውን ስናጠቃልል የአፋዊ ኪነተቃል ህይወት በክዋኔ መሆኑን ፣ ክዋኔውም ምላቱን የሚያገኘው አንድም ቃላትና ገላጭ አካላዊ እንቅስቃሴዎች ወይም ቃላት፣ዜማና ፣ ገላጭ አካላዊ እንቅስቃሴዎች ሀብረው ሲገኙ መሆኑን እንገነዘባለን ።

1.2 ተደራሲያን

ብዙውን ጊዜ በድርሰቱና በክዋኔው ላይ ተደራሲያኑ ቀጥተኛ ድርሻ አላቸው ። የድርሻው መጠን እንደ አፋዊ ኪነተቃሉ አይነት ይለያያል ። ገጣሚውም ሆነ ተራቹ ከተደራሲያኑ ጋር ፊት ለፊት ከመግጠም ምን ጊዜም አይድንም ። አፋዊ ኪነተቃሉንም ፣ ግጥምንም ሆነ ሌላ ፣ የሚደርስበትም ሆነ የሚደረድርበት ብቻ መንገዱ ይሄው ነውና አይድንም ። ጆርጅ ቶምሰን ፣ (1975 ፣ 69—70) ይህንን ሁኔታ አመለካከቱ ሲጽፍ ፣ «ጥንታዊው ገጣሚ ብቻውን አይገጥምም ። ተደራሲያኑ ይተባበሩታል ። ያለተደራሲያኑ ትብብር ብቻውን መግጠም አይችልም» ይላል ። ይህ ከሆነ ፣ የተደራሲያኑና የገጣሚው ግንኙነት ምን እንደሚመስል በጨረፍታ እንመልከት ። በተደራሲያኑ መኖር ምክንያት ድርሰቱን ለማሳመር የሚያደርገው ጥረት ክዋኔው እስካበቃ አያቁዋርጥም ። እርግጥ ቁዋንቁዋው ያው የለት መግባቢያ ቁዋንቁዋ ነው—ለእሱም ለተደራሲያኑም እውቅ የሆነ ። ነገር ግን በጆርጅ ቶምሰን አባባል እሱ “ከልምዱ የተነሳ” ይበልጥ ይቀለጥፍበት ፣ ሃሳቡን ይፈነትውበታል ። ስለዚህም በክዋኔው ወቅት ተደራሲያኑ እንዲካፈሉና እንዲያጅቡት እስከማድረግ ይደርሳል ። በመጀመሪያ እሱ ፣ ከዚያም ተደራሲያኑና እሱ የፈጠሩት ድባብ ገፋፍቶዎቻቸው በመዘመር ፣ እስክስታ በመውረድ እያጅቡት የተደራሲነትን ክብብ ጥሰው ደራሲነቱንም እስኪካፈሉት ድረስ ይቀሰቅሳቸዋል ። በዚህ ሁኔታ የተደረሰው አፋዊ ኪነተቃል ነው ከትውልድ ትውልድ የሚተላለፈው ። በዘመን ብዛት ግን እየተቀየረ እየተለወጠ መሄድ አይቀርለትም—የግዱ ነው ።

1.3 ሰበብ — ድርሰት

አፋዊ ኪነተቃል በጥናት ፣ ቢሮ ተቀምጦ ፣ የጠረጴዛ መብራት ለኩሶ፣ በመጻህፍት ታጅቦ ፣ በጥምና የሚጽፉት ድርሰት እንዳልሆነ እስካሁን ሳንገነዘብ አልቀረንም ይመስለኛል ። «እና! ታዲያ! እንዴት ነው ልደቱ?» ሲባል «የእሱ ልደቱ በስራ ፣ በሰርግ ፣ በጋብቻ ስነስራት ፣ በድል በአል ፣

በጦርነት ፣ በልጅ ማባበል ፣ በሞት ፣ ወዘተ ነው» ይባላል ።

እስካሁን “አፋዊ ኪነተቃል ምንድን ነው?” በሚለው ክፍል ፣ ክዋኔን ፣ የተደራሰባችን ሚናና ሰበብ-ድርሰትን የሚገልጹ ንኡስ ርእሶች ተመልክተናል ። ስለአፋዊ ኪነተቃል የሚነሱት እነዚህ ብቻ ናቸው ብዬ አይደለም እነሱን ማንሳቴ ። ሌላ ምክንያት አለኝ ። እያደርግልጽ ይሆናል።

2.0 የኢትዮጵያ ብሄረሰቦች አፋዊ ኪነተቃል ጥናት ዛሬ ምን ደረጃ ላይ ይገኛል ?

በዚች ክፍል ላይ የምፈልገው የተደረጉትን ‘ጥናቶች’ ብዛት ፣ አይነትና ጠቅላላ መልካቸውን የሚመለከት ብቻ ይሆናል ፤ ብዙዎቹን በቅርብ የተመለከትኩባቸው ቢሆንም ዛሬ በዝርዝር ልተቻቸው ዝግጁ አይደለሁምና ፣ ባለፈው ክፍል በሰነዘርኩባቸው አንዳንድ ሃሳቦች አኩዋያ ምን እንደሚመስሉ የጅምላ መልካቸውን እጠቅሳለሁ ። ከዚህ በፊት ግን በተለይ የአፍሪካ አፋዊ ኪነተቃልን ጥናት በሚመለከት የምሁራንን ዝንባሌ መመልከት ስለእኛም አጀማመር የሚጠቁመው አለውና ባጭሩ እንቃኘዋለን ።

አፍሪካ የተጻፈና ያልተጻፈ የታሪክ ፣ የባህል ፣ የኪነተቃል ፣ ወዘተ ቅርስ አላት ። የተጻፈው ካልተጻፈው ይበልጥ የታወቀ የተስፋፋ ሲሆን ፣ ያልተጻፈው ግን ብዙም ያልተጠና ፣ ያልታወቀና እምብዛም የምሁራንን ፍላጎት ያልቀሰቀሰ ነበር ። ይህ የሆነበት ምክንያት ብዙ ነው ። እኛ ግን ጥቂቶቹን ብቻ እንመለከታለን ።

ባውሮፓ ‘ምሁራን’ ዘንድ የአፍሪካ አፋዊ ኪነተቃል እንደዛሬ ዎቹ ታላላቅ የኪነተቃል ስራዎች ምንም ጥልቅ ትርጉም የለውም የሚል ጠንካራ እምነት ነበረ ። ከዚህም በላይ ስሜትን የማይስቡና መለኪያና ቅላጼም የሌላቸው ናቸው የሚል ሃሳብ ነበራቸው ። የዚህ ዓይነት የተሳሳተ ሃሳብ ካላቸው መሃል አርፎ በርትንን አስታውሳለሁ ።

እንደተነገረን ፣ እርቃኑን የመሄድ የእንስሳነት ወጉ አእምሮውን አራቅኖታል ፣ የቋንቋውን ጌጥ አጥፍቶታል ። ግጥም ምንም የለም ። . . . ምጣኔ የለም ፣ ምትም የለም ፣ ስሜትን የሚያጓጓ ፣ የሚያባብል ፣ ወይም የሚማርክ ምንም የለም (In Finnegans: 26) 3 ።

ሩዝ ፊነጋን የዚህ መሠረቱ የእንስሳነት ተረቶች በብዛት መሰብሰብ እንደሆነ ትናገራለች ። ይሁን እንጂ ይህ ብቻውን ወደዚያ አላመራም ። ዋናው ምክንያት ፣ እስከም በህዋላ እንደምታነሳው ፣ የተሰበሰቡበት ሁኔታ ፣ ስብስቡን በወጉ ለመረዳት የሚያስችሉት ማህበረሰባዊ ሁኔታ

ዎች በ‘ምሁራኑ’ አለመታወቅና ሌሎች በሚያጠናው ማህበረሰብና በ‘ምሁሩ’ መሃከል ያሉ ባህላዊ ከለላዎች ናቸው ።

በኪነተቃልና በጽሁፍ መሃከል በስህተት ላይ የተመረኮዘ ዝምድና እየፈጠሩ ፣ ህትመትንና የደራሲን አለመታወቅ የኪነተቃል መለኪያ እያደረጉና ፣ የአፋዊ ኪነተቃል ምንጭ ተግባር መሆኑን እየገለጹ ፣ በነዚህ ሰበቦች የተነሳ አፋዊ ኪነተቃል ኪነተቃላዊ እሴት እንደሌለው ይናገራሉ ። ኪነተቃልንና ጽሁፍን በሚመለከት ረገድ ኤን ኬ ቻድዊክ ሲናገር ፣

በ ‘ሰለጠኑ’ ሃገሮች ኪነተቃልን ከጽሁፍ ጋር ወደ ግዛ መድ እናዘነብላለን ፣ ነገር ግን ይህ ዓይነቱ ግዛመድ ያጋጣሚ ነው ። . . . በእስያ ፣ በፖሊኒሺያ ፣ በአፍሪካ ፣ በአውሮፓም እንክዋን ያሉ ኪነተቃል ያላቸው በሚሊዮን የሚቆጠሩ ህዝቦች የጽሁፍ እውቀት የላቸውም ። ጽሁፍ ለኪነተቃል ድርሰትም ሆነ ቅርሰት አስፈላጊ አይደለም ።

ሁለቱ ጥበቦች ፍጹም የተለያዩ ናቸው (In Finnegan:15-16) 4።

እውነትም ይህ ‘ግንኙነት’ በጀርመንኛና በሩስኛ አይገኝም (Wellek & Warren:22) ። ‘ምንጩ ተግባር ስለሆነ ኪነተቃዊ እሴት የለውም’ ለሚባለው ፣ መልሱ ፣ ‘ዛሬ ፣ የግጥም መለኪያ የሆኑት ፣ ምትና ሙዚቃዊነት ፣ ምንጫቸው ተግባር ነው’ ይሆናል ። ‘የደራሲውን አለመታወቅ ኪናዊ አድርገን እንዳንቆጥረው ያደርገናል’ ለሚሉት ምንም ሃሳብ መስጠት አያስፈልግም ። የደራሲ አለመታወቅ የጥበብ መለኪያ ሊሆን አይችልምና ።

ሌላው ‘ምክንያታቸው’ ‘በአፋዊ ኪነተቃል ውስጥ በሚገኙ ግጥሞችና በህዝቡ ተራ ንግግር መሃከል ልዩነት ስለሌለ ማጥናቱ ውጤት የለውም’ የሚል ነው ። ይህ በጠቅላላ የኪነተቃል ስራዎች ሁሉ ችግር ነው ። የሳይንስ ልቦለዶች ፣ በጋዜጣ የሚወጡ ልዩ ልዩ ጽሁፎች ፣ የዘፈን ግጥሞች ፣ ወዘተ ‘የኪነተቃል ስራዎች ናቸው? አይደሉም?’ የሚለው ክርክር ዛሬ እንኩዋን ቁርጥ ያለ መልስ ያላገኘ ነው ። ስለዚህም ችግሩ የአፍሪካ አፋዊ ኪነተቃል ብቻ አይደለም ማለት ነው ።

በመጨረሻ የምንመለከተው ፣ ለኛም ፍንትው ብሎ የሚታየንን ፣ አፋዊ ኪነተቃልን በመሰብሰብ በኩል ያለው ችግር ነው ። የአፍሪካን ደኖች ፣ ወንዞችና ፣ ተራሮች በውስጣቸውም ያሉትን አውራጆች ፣ ብዛታቸው ከፍ ያለ በሽታዎች ወዘተ ተቁዋቁሞ ከህዝቡ መሃል ገብቶ የአፋዊ ኪነተቃልም ሆነ ሌሎች ቅርሶችን መሰብሰብ እንኩዋን አውሮጳውያንን እኛንም ቢሆን የሚያስቸገር ነው ። በውቀት ፣ በስራትና በቆራ

ጥነት እንጋፈጠዋለን የሚል ተስፋ፣ ቢኖር ግን አይከፋም ። ከአውሮፓውያንም ቢሆን ጁናድን የመሳሰሉ ምሁራን ለረዥም ጊዜ ከህዝብ ጋር በመኖር የተለያዩ ጥናት ያደረጉ መሆናቸውን መዘንጋት የለብንም ። ባለውለታችን ናቸውና ።

ከላይ የዘረዘርኩዋቸው አቢይ ምክንያቶች የተጠቀሱት በአፍሪካ የአፋዊ ኪነተቃል ጥናት ምሁራን በሰፊው ያልተካፈሉበትን ምክንያት ለመግለጽ ነው እንጂ ምንም ስራ አልተሰራም ለማለት አይደለም ። ይሁንና ግን ጥናታቸው ምን ዓይነት? አላማውስ ምን ነበር?

የአፍሪካ አፋዊ ኪነተቃል በአውሮፓውያን ዘንድ እንዳንድ የምርምር መስክ ተወስዶ መጠናት የተጀመረው በ19ኛው ምእተ አመት አጋማሽ (1850) ላይ ነው ። በዚህ ዘመን የአፍሪካ ቁዋንቁዋዎች በምሁራን ይጠኑ ፣ ሰዎችም ይሰለጥኑባቸው ጀመር ። የዚህ የቁዋንቁዋ ጥናት ዋናና ተቀዳሚ አላማ ግን ወንጌልን በአፍሪካ ውስጥ ማስፋፋት ስለነበር የሰዋሰው ጥናቶች የቃላትና የጽሁፍ ስብስቦች የተዘጋጁት በሚሰየውያን ለሚሰየውያን ነበር (Finnegan : 27 - 28) ። ተቀዳሚ አላማቸው ይህ ለመሆኑ በስራቸው ውስጥ የሚገኝ መረጃ ሞልቷል ። ከዚህ በታች የሁለት ሰዎችን አስተያየት በተከታታይ እጠቅሳለሁ ።

ቴይለር ላዘጋጀው ምሳሌዎችና ሌሎች ስብስቦችን ለያዘ መጽሃፉ ‘መግቢያ’ የጻፈው ደብልዩ ሶልተር ፕራይስ እንዲህ ይላል ፤

ወዳጄ እና የድሮ የሥራ ጓደኛዬ የነበረው የዚህ ጽሑፍ አዘጋጅ ፣ ይህን ያህል ትእግሥት የተመላበት ልፋትና ምርምር ሲያደርግ አንድ ተግባራዊ ዓላማ-እሴም የሚሲዮን ሥራን ማስፋፋት ነው — እንዳለው እርግጠኛ ነኝ (Taylor:v) ።

በእግዚአብሔር ፈቃድ ፣ ለምሥራቅ አፍሪካ ሕዝቦች ጥሩ ሰባኪ ለመሆን ለሚያቅዱ ወጣት የሃይማኖት ወንድሞቼ ይህን የምሳሌዎች ስብስብ በትጋት እንዲያጠኑ ፣ ብዙም ምስጢር ያላቸውን እንዲመርጡ ፣ ቁምነገራቸውን እንዲያጠኑና በቃላቸው አጥንተው ሁኔታው እንደፈቀደ እንዲገለገሉባቸው በጽኑ አሳባባለሁ (Taylor:Vii) 5 ።

ጄ. ኤፍ. ሾን የተባለ ሰው ደግሞ በሃውሳ አፋዊ ኪነተቃል ስብስቡ ውስጥ እንዲህ ይላል ፤

የክርስትናን እውቀት የሚያዳብረው ማኅበር ደግነትና ችሮታ በ (R.N.cust Esq.) ብርታትና የእውቀት ጉጉት ፣ ለክርስቲያኑና በሳይንስ ለሚያምኑ ሰዎች ፣

እንዲሁም በአፍሪካ በስልጣኔ መራመድና በክርስትናም መጠመቅ ፍላጎት ላላቸው ሁሉ እነሆ ይህን ሥራ ለማቅረብ በቅቻለሁ (Schon:V-VI) 6 ።

በዚህ ዘመን (19ኛም ኅመት አጋማሽ) የተሰበሰቡት ብዙዎች ስራዎች የተገኙት ከሚስዮናውያን ጋር በቅርብ ከሚሰሩ የቁዋንቁዋ ሊቃውንት ነበር ። ቀስ በቀስ የንጽጽራዊ ጥናት (comparative study) ፍላጎት በመቀስቀሱ ጥናቱ የግንባረሰብን ፣ የፖለቲካ ድርጅቶችንና አፋዊ ኪነተቃልንም በሰፊው ይጨምር ገባ ። በአፍሪካ ብዙ ጽሁፎች ታተሙ ብዙዎችም ተተረጎሙ ። ከነዚህም ውስጥ ተረቶች (የሰውና የእንስሳ) ፣ ታሪካዊ ጽሁፎች ፣ ምሳሌዎች ፣ እንቅስቃሴዎች ፣ የሃገራውን ባህል የሚጠቅሱ በሃገርኛ ቁዋንቁዋ የወጡ ጽሁፎች ብዛት ነበራቸው ። በጣም አልፎ አልፎም ዘፈኖችና ግጥሞችም መገኘታቸው አልቀረም (Finnegan:28) ።

በእነዚህ ጥናቶች ላይ የተደረገው ጥናት አብዛኛው የቁዋንቁዋ ጥናት ነው ። ስለሆነም የአፋዊ ኪነተቃል ስብስቦቹን ከማህበራዊ መሰረታቸው ጋር አቀናብሮ የማየትና ኪነተቃላዊ እሴታቸውን እያሳዩ የሚደረደሩበትን ወይም የሚከወኑበትን ሁኔታ የማሳየት ጠባይ አይታይበትም ። ሆኖም ከነዚህ ጥናቶቻቸው አፍሪካም እንደአውሮፓ ተረቶች እንዳሉዋትና ፣ በተለያዩ ተረቶችም ውስጥ የሚታዩ እምነቶች ፣ ገጸባህርያት ወዘተ በአፍሪካም ተረቶች ውስጥ እንደሚገኙ ይረዱ ጀመር ። በ«አጀብ — ይገርማልም» ጥቁር ሰው ፣ ጥልቅ ስሜት እንዳለውና ኪነተቃላዊ እሴት ያላቸው ቅርሶችም እንዳሉት መገንዘብና ፣ ሙሉ በሙሉም ሰው ነው ብለው ማመን እንደጀመሩ ይታይባቸው ጀመር ።

ከአስራ ዘጠነኛው መጨረሻና በሃያኛው ምእተ አመት መጀመሪያ አሰርት ይህ ንጽጽራዊ ጥናት በጀርመን ምሁራን አማካይነት ተጠናክረ ። ለመጀመሪያ ጊዜ በጀርመን አገር ለአፍሪካ ቁዋንቁዋዎች ጥናት (በተለይም ለባንቱ) በዩኒቨርሲቲ ቦታ ተሰጠው ። የፍቅር ፣ የሃይማኖት ፣ የጦርነት ፣ የልቅሶ ፣ ወዘተ ግጥሞች ቅርስ ይጠና ጀመር ። ጥናቱም አንዳንዴ በቴፕ የተቀረጸ ሙዚቃ ጥናትንም ያካል ነበር (Finnegan: 32-33) ።

የሃያኛው ምእት አመት የአፍሪካ አፋዊ ኪነተቃል ጥናት ከፍተኛ ደረጃ የደረሰበትና አንዳንድ ትምህርትም በከፍተኛ የትምህርት ድርጅቶች የሚሰጥበት ጊዜ ነበር ። ሆኖም ይህ የጀርመን ምሁራን በአፍሪካ ጥናት ላይ ያሳዩት አትኩሮት ከጀርመን መንግስት የግዛት ማስፋፋት ፍላጎት (ባፍሪካ) ጋር አብሮ እየሙዋሙዋ በመሄዱ እነሱ የጀመሩትን ጥናት በመጠኑም ቢሆን የገፉበት የደቡብ አፍሪካ የቁዋንቁዋ ምሁራን ነበሩ ። ከዚያም አትኩሮቱ በማህበረሰቡ የፖለቲካና የኢኮኖሚ ድርጅቶች ላይ

የሆነ የእንግሊዝና የፈረንሳይ ምሁራን ጥናት ተጀመረ ። እስከቅርብ ጊዜ ድረስ በአፍሪካ የአፋዊ ኪነተቃል የምርምር ስራ ቀዝቅዞ ነበር ። ይህም ሊሆን የቻለው ከዘመኑ የአንትሮፖሎጂ ጥናት ታሪክና ትኩረት ጋር የተያያዘ በመሆኑ ወደዚያ መግባት ስለማልችል አቆየዋለሁ (Finnegan:33-35) ።

በ1950 እና 1960 ላይ ስለአፍሪካ የሚደረጉ ጥናቶች እየበዙ የሄዱ በት ዘመን ነበር ። የአፋዊ ኪነተቃል እንደገና ማንሰራራት የጀመረው በዚህ ዘመን ነው ። ዛሬ የአሜሪካ አንትሮፖሎጂስቶች ለጊዜው በምዕራብ አፍሪካ ደቡብ ላይ ያተኮረ አፋዊ ኪነተቃልን ከመመዝገብና ቅርጹን ከማጥናት አልፎ ማህበረሰባዊ ዳራውን የመመልከትና የደራሲውንና የተደራሰቡንም ሚና የመመርመር ዝንባሌ የሚታይበት ጥናት ያካሄዳሉ (Finnegan:43) ።

አፍሪካዊ ምሁራንም በራሳቸው ቁዋንቁዋ ተመሳሳይ ጥናት እያደረጉ ነው ። ለአብነት ያህል የካጋሜን ፣ የባባሎላን ፣ የንኬታን ፣ የኒያኔን ፣ ከሁዋለኞቹም የማሲዚ ኩኔኔን ስራዎች መመልከት ጥሩ ነው ።

እስካሁን እንዳየነው ፣ እርቃናችንን ከመሄድ ልማዳችን የተነሳ ፣ እርቃናችንን እንደቀረን በመናገር አባቶቻቸው የጀመሩት 'ጥናት' በተለያዩ ጥናትና የእውቀት መበልጸግ ምክንያት «ኪነተቃዊ እሴት ፣ ጥልቅ ሃሳብ ወዘተ ያለው ኪነተቃል ያበረክታሉ» እሚል ደረጃ ደርሷል ።

አፍሪካውያንም በጥናታቸው እየገፉ ሲሄዱ ብዙ የሚነግሩን እንደሚኖር አንጠራጠርም ።

ታሪኩ ረዘም ስለሚል ፣ የምንፈልገውን ያህል በመጠኑም ቢሆን አይተናልና ፣ እዚህ ገትተነው ፣ በእኛ ሃገር የተደረጉትን ጥናቶች እንመልከት ።

ብዙዎቹ የኢትዮጵያ ብሄረሰቦች አፋዊ ኪነተቃል 'ጥናቶች' የተሰሩት «በየኢትዮጵያ ቁዋንቁዋዎችና ስነጽሁፍ» ክፍል የአራተኛ ዓመት ተማሪዎች ነው ። በኢትዮጵያውያንና በውጭ ሃገር ዜጎች የተሰሩ ቢኖሩም ብዙዎቹ የስብስብ መድብል ናቸው ።

ስራዎቹን ባጠቃላይ ስንመለከታቸው ፣ ካውሮፓውያኑ አጀማመር ጋር ተመሳሳይነት አላቸው ። ምን ማለቴ እንደሆነ ዝቅ ብለን እንመለከታለን ። 'አጥኚዎቹ' መግቢያቸው ላይ ከጠቀሱትና ከስራቸውም እንደሚታየው አጠናናቸው እንዴት ነበር? ይህ ከአንደኛው ጸሃፊ ወደሌላው ስንሻገር ይለያያል ። ድክመትና ጥንካሬአቸውም እንደዚህ ይለያያል ። ግን ለብዙዎቹ «ጥናቶች» የማነሳቸው ነጥቦች የጋራ ናቸው ።

2.1 አሰባሰብ

- 2.1.1 ሰብሳቢው ባለጥናቱ ሲሆን ፣ አንድም ጥናቱ ከሚደረግ በት ቦታ ሄዶ ፤ ወይም ያካባቢው ተወላጆች የሆኑ ሰዎች ፈልጎ በመጠየቅና ተረትም ሆነ ግጥም ያገኘውን በመጻፍ ፤ እና
- 2.1.2 ሰብሳቢዎቹ ሌሎች ረዳቶች ሲሆኑም ሰዎች ጠይቀው በጽሑፍ ያመጡትን በማጠራቀም ነው ።

2.2 የጥናቱ መልክ

- 2.2.1 መግቢያው ላይ አሰባሰቡን መናገርና አላማቸውም ቅርስ ማቆየት መሆኑን መግለጽ ፤
- 2.2.2 ከአማርኛ ሌላ ቁዋንቁዋ ያላቸው ብሄረሰቦች አፋዊ ኪነ ተቃል ጥናት ከሆነ ወደ አማርኛ ቃል በቃል መተርጎምና ከዚያም አንዳንዴ የአማርኛ ተመሳሳይ ለመስጠት መቃጣት ፤
- 2.2.3 የግጥምና ግጥም መሰል ሥራዎች ሲሆኑ ፣ (ብዙዎቹ) በትምህርት ላይ በተገለገሉባቸው የአማርኛ ግጥም የሃረግ መለኪያዎች ቀለም መቁጠርና የአማርኛው ምጣኔ ይገኝ እንደሆነ መፈላለግ ፤
- 2.2.4 የደስታ ፣ የሃዘን ፣ የንዴት ፣ የጀግንነት ወዘተ እያሉ አብነት እየጠቀሱ ጥቅሱን በዝርዝር ለመጻፍ መሞከር ።
- 2.2.5 በመጨረሻ ስብስቡን ማስቀመጥ ። አቢቃ ! 7

የኢትዮጵያ ብሄረሰቦች አፋዊ ኪነተቃል ‘ጥናቶች’ እንደቀዳማይ የአውሮፓ ‘ምሁራን’ ‘ጥናቶች’ ከማህበረሰቡ ጋር ተደባልቆ በመኖር ህዝቡን ተረድቶ ፤ አካባቢያዊ የሶሻል ፣ የፖለቲካና የኢኮኖሚ ሕይወቱን አድቅቆ በልቶ ፤ የተጠኑ ሳይሆኑ የአፋዊ ኪነተቃልን ህልውና ዋና መሰረት የሆነውን ከዋኔ ሁሉ የማይጨምሩ ፣ ብቻቸውን ፈንጠር ብለው የቆሙ ሥራዎች ናቸው ። የአፋዊ ኪነተቃልን ኪነታዊ እሴቱን አንስተው ቃሉን ብቻ ፣ ቆዳውን ገፍፈው ፣ ስጋውን በጭቀው ፣ ደሙን አፍ ሰሰው ፣ አጽሙን ብቻ ያቀረቡ ዓይነት ናቸው ።

ሆኖም ይህ ሃሌታዊ ስራቸው ከክበባቸው ለመውጣት ያደረጉትን ሃሌታዊ ሙከራ ስለሚያመለክት «እሰይ! አበጃችሁ! እንኩዋን! አሹ!» እንላቸዋለን እንጂ “ኤጭ” አንላቸውም ። ልንላቸውም አይገባም ።

ዛሬ ምናልባት እነሱም የሰራቸውን ብርታት ድክመት ተመልክተው በተሻለ መንገድ ሊያቀርቡልን ያስባሉ የሚል ተስፋ አለና!

በሌሎቹ ስራዎች ላይ የሚሰነዘር አዲስ ነገር ስለሌለኝ ለጊዜው እን ተዋቸውና ወደሚቀጥለው እንሻገር ።

ባለፉት ሁለት ክፍሎች ስለአፋዊ ኪነተቃልና የኢትዮጵያ ብሄረ ሰቦች አፋዊ ኪነተቃል ጥናት እጅግ ንድፋዊ በሆነም መንገድ ቢሆን ተመልክተናል ። ከዚህ በሁዋላ ወደየት ማምራት አለብን? “አፋዊ ኪነ ተቃል እንዴት መጠናት ይገባዋል?” ለሚለው ጥያቄ አንዳንድ ሃሳብ ወደ መሰንዘር እንግባ ወይስ “እረ ለመሆኑ አፋዊ ኪነተቃል ለምን ይጠና እንላለን?” የሚለውን መጀመሪያ እንመልከት ። አንድን ስራ ለመስራት ስንፈልግ ፣ ከሁሉ አስቀድሞ የምንሰራበትን ምክንያት መረዳት የምን ሰራበትን ዘዴ ለመጠቀም ከመርዳቱም በላይ ፣ አምነን የምንነሳ ስለሆነ ፣ ስራውን ለማቀልጠፍና የሚያጋጥሙንንም ጉቶች ለመጋፈጥ ዝግጁ ስለሚያደርገን በሁለተኛው አማራጭ መጀመሩን እመርጣለሁ ።

3.0 የኢትዮጵያ ብሄረሰቦች አፋዊ ኪነተቃል ለምን በወጡ

መሰብሰብ — መጠናት አለበት እንላለን?

ቀደም ብዬ ለማመልከት እንደሞከርኩት ማንኛውም ህዝብ በቃል ከትውልድ ትውልድ ሲተላለፍ የቆየ ወይም በጽሁፍ የሰፈረ የታሪክ ፣ የባህል ፣ የኪነተቃል ወዘተ ሃብት አለው ። ‘ያልሰለጠኑ ሃገሮች’ በመ ባል የሚታወቁት የአፍሪካ ፣ የላቲን አሜሪካና ፣ የእስያ ህዝቦች የታሪክ ፣ የባህልና የኪነተቃል ቅርስ አብዛኛው የሚገኘው በአፋዊ መልኩ ነው— ማለትም በቃል ። የእነዚህን ሃገሮች ህዝብ በተወሰነ ስፍራና ዘመን ወስ ደን የማቴሪያልና የህሊና እድገቱን ስናጠና ይህንን ሃብቱን መመርመር የግድ ነው ። ህይወቱ የተቀረጸበት ፣ የእሱነቱ አሻራ የታተመበት ፣ እውነተኛው አርማው ነውና ። ብንጠራው የሚሰማን ፣ በዚህ ስሙ ፣ ብናይ ፣ ለይተን የምናውቀው በዚህ መለዩው ነውና ፣ ዛሬ ባለበት በሽር ፍርፍ መልኩም ቢሆን ልናጠናው ይገባናል ።

ኢትዮጵያ ብዙ ብሄረሰቦች ያሉባት ሃገር ናት ። የዚያኑ ያህልም በብዙ ባህል ያሸበረቀች አገር ናት ። ይሁን እንጂ ፣ በኢትዮጵያ ለረዥም ጊዜ አንሰራፍቶ የቆየው የፊውዶ — ቡርዥዋ ስራት እነዚህ ባህሎች እንዳ ያድጉ ፣ እንዳያብቡ ፣ እንዳይለመልሙ ተጭኖ ይዟቸው ቆይቷል ። ጭቁን ብሄረሰቦችም በባህላቸው በመኩራት ፋንታ እንዲያፍሩ ፣ ባህላቸውንና ቋንቋቸውን በማዳበር ፈንታ ፣ እንዲረሱ የሚያደርጉ ተጽእኖዎች ነበሩ። በዚህም ምክንያት ዛሬ በኢትዮጵያ ታሪክ ፣ ባህልና ኪነተቃል ስም ከም

ናገኘው አብዛኛው የገዢው መደብ ባህል ፣ ታሪክና ኪነተቃል ነው ። ህዝቡ የውጭ ጠላትን ለመቁዋቁዋም ያደረገውን ተጋድሎና በሃገር ውስጥ በተለያዩ ጊዜ ፣ በተለያዩ ሁኔታ ፣ ብልጭ ድርግም የሚለውን የመደብ ትግሉን ታሪክ ከአፋዊ ባህሉ ውጭ ብዙም አናገኘውም ።

‘ለምን መጠናት አለበት?’ ለሚለው ጥያቄ ፣ ከዚህ በላይ የተጠቀሰው ይበልጥ ሊብራራ ይገባል ። ምክንያቱም መልሳችን የአንድን ህዝብ ታሪክ ፣ ባህልና አፋዊ ኪነተቃል ከማጥናት ምን ልናገኝ እንደምንችልና ፣ ለምንስ ልንገለገልበት እንደምንችል አያመለክትም ።

3.1 የዛሬው ትውልድ የቆመበትን መሰረት ለማወቅ (ዛሬ የራሱ ብቻ ሳይሆን የትናንትም ውጤት ነውና) ትናንትን ማወቅም ዛሬን ለማወቅና የነገውንም መንገድ ለማቀድ ስለሚበጅ ፣ አፋዊ ኪነተቃልና አፋዊ ታሪክ አንድን ህዝብ የማወቁያና ፣ የዚያንም ህዝብ መለወጫ መንገድ መፈለጊያ መሳሪያ ሊሆን ይችላል ።

የአፍሪካን አፋዊ ኪነተቃል ጥናት የጀመሩት አውሮፓውያን ፣ ለነበራቸው የቅኝ ግዛትና የሃይማኖት ማስፋፋትና ማጠናከር ዓላማቸው ፣ በአንድ እጃቸው ጠመንጃ በሌላው መጽሐፍ ቅዱስን በመጨበጣቸው ሳይረኩ የሕዝቡን እምነት ፣ ባህል ፣ አተያዩን ወዘተ- አጥንተው (አጠናቀውን በመጠኑ አይተነዋል) የራሳቸውን እምነትና ባህል የሚዘሩበትን መንገድ ለመቀየስ ሞክረዋል ።

እኛም ዛሬ ከሕዝቡ መሀል ገብተን እምነቱን ፣ ወጉን ፣ ባህሉን ፣ ልምዱን ፣ አተያዩን ወዘተ - አጥንተንና ተረድተነው ሳይንሳዊ የሆኑ አስተሳሰቦችንና አመለካከትን የምንዘራበትን መንገድ መቀየስ አለብን ። በሀገሪቱ ውስጥ ያሉት ብሄረሰቦች በተለያዩ የእድገት ደረጃ ላይ ስለሚገኙ ሁሉንም የምንቀርብ የምናነቃበት አንድ ብቻ መንገድ የለምና እያጠናን መንገድ መንገዱን ማበጀት ይገባናል ይመስለኛል ።

የብሔረሰቦቹን አፋዊ ኪነተቃል ማጥናት ያለብንም መጀመሪያ እንዳለ በጅምላ ነው ፤ ከጥናት በኋላ አድኃሪ ይዘት ያላቸውን አውጥተን እንመረምራቸዋለን። አንፈራቸውም ። ፈርተን የምንፈረጥ ሳንሆን ተጋፍጠን የምንሰበር መሆን አለብንና አጥንተን እናከሽፋቸዋለን ። የምናከሽፋቸውም በተጨማሪ ሁኔታ ተደግፈን አድኃሪ ይዘታቸውን ገላልጠን ለማሳየትና ለማሳመን ስንችል ነው ። በደፈናው ፣ ዛሬ ተነስተን ፣ አንድን ሕዝብ ፣ «ይህ ባህል አድኃሪ ነውና ከዛሬ ጀምሮ አትመንበት ፣ እርግፍ አድርገህ ተወው» ብንለው ፣ «እናንተ ብላችሁ ነው?! በጄ! እሺ! ደግ!» ብሎ ሊተወው አይችልም አይተወውም ። አብሮት የቆየ ፣ የለመደውና የህልውናው መሠረትም አድርጎ የተቀበለውና የገጠመኛም እም

ብርት ስለሆነ በ “ተው — በቃ” ብቻ ሊተወው ያዳግተዋል ። ስለዚህም በሕይወቱ ጋር አያይዞ ሕይወቱን እንዴት እንደረገጠ እንደተጫነበትና ትግሉንም እንዴት እንዳፈነ እንዳዘገመበት እያሳዩ ፣ ከሌላው የማቴጌያል ባህል ለውጥ ጋር አዛምዶ አድጋሪነቱን እያሳመኑ ፣ አራማጅ ባህል ለመመሥረት አድጋሪ ይዘቱን ማጥናት ያስፈልጋል ። እዚህ ላይ ፣ በተለየ ሁኔታ አንድ እውቅ ሶሻሊስት የተናገረውን ብጠቅስ ለእኛም ፍንጭ (ምንም እንኳ ግንኙነት ርቱእ ሳይሆን ኢርቱእ ቢሆንም) ይሰጠናል ብዬ አምናለሁ ።

የሸቀጣይ ሥርዓት (ካፒታሊዝም) ከኋላው የተወውን ባሕል ሁሉ ወስደን ሕብረሰባዊነትን መገንባት አለብን ። ሳይን ስን በሙሉ ፣ ቴክኖሎጂን ፣ እውቀትን በመላ እና ኪነጥ በብን መውሰድ አለብን። (Lenin; Vol. 20, 24. አጽንኦት የኔ) 8

በተጨማሪ የአሮጌው ማኅበረሰብ ባህል ፣ እንዴት ለአዲሱ ማኅበረሰብ መገንባቱ ሊሆን እንደሚችል ሲናገር እንዲህ ይላል ፤

ወጣቱን የማስተማርና የማሰልጠን ተግባር አሮጌው ማኅበረሰብ ካቆየልን ቅርስ መነሣት አለበት ። ኮሚዩኒዝምን የምንገነባው ዘመኑ የደረሰበትን እውቀት በመላ ፣ ያሉትን ድርጅቶች ፣ የሰዎችን ጉልበትና አሮጌው ማኅበረሰብ ያቆየልንን መሣሪያዎች መሠረት አድርገን ነው ። የወጣቱን ትውልድ ከአሮጌው ማኅበረሰብ የተለየ አዲስ ማኅበረሰብ ማለትም የኮሚኒስት ማኅበረሰብ የመፍጠር ጥረት ፍሬያማ እንዲሆን ማረጋገጥ የምንችለው ዛሬ ወጣቱን የምናስተሳስበትን ፣ የምናደራጅበትን ፣ የምናሰለጥንበትን መንገድ ከመሠረቱ ስንለውጥ ብቻ ነው ። (Ibid አጽንኦት የኔ) 9

ከዚህ በላይ እንደተጠቀሰው ፣ ሚስዮናውያን የሕዝቡን ባህል አጥንተው ሊገዙትና የራሳቸውን ሃይማኖት ሊነዙበት ፣ ሶሻሊስቱ ምሁር ደግሞ ሀገሩን ሶሻሊስት (ኮሚኒስት) ለማድረግ ሕዝባቸው ያለበትን የሥልጣኔና የእውቀት ደረጃ መርምሮ ከማጥናት መነሳት ማስፈለጉን ያትታሉ ። እኛም ጎታች ይዘት ያላቸውን ባህሎቻችን ለምን እንደምናጠናቸው ከተረዳን አራማጅ የሆኑትን የአፋዊ ኪነተቃል ቅርሶች ለምን ማጥናት እንዳለብን መዘርዘር ባያስፈልግም የምናጠናቸው ወደፊት ለምንመሠርተው አዲስ ማኅበረሰብ ምሰሶ ስለሚሆኑን መሆኑን መጥቀስ የግድ ነው ። ማኅበረሰቡ ለዕድገቱና ለብልጽግናው የሚረዱ የራሱ ባህሎች ፣ አስተሳሰቦች ፣ እምነቶች ወዘተ- እንዳሉትና ሁል

ጊዜ ከእድገትና ከለውጥ ጋር የተያያዙ ሀሳቦች ከሱ ባህል ውጭ ብቻ የሚመጡ አለመሆናቸውን እንዲረዳ ማድረግ በራሱ ፣ በባህሉ ፣ በታሪኩ ፣ ወዘተ ያለውን እምነት ስለሚያገለብተው አራማጅ የሆኑትን ባህሎች የማጥናት ጥቅሙ አሌ አይባልም ።

3.2 የዘመናዊ ትምህርትና የቴክኖሎጂ ጥበብ ወደሀገሪቱ መግባት በተለይ በከተሜውና በተግረው ላይ ያገረበት እንግዳ የባህል ኮተት እያደር እየሰፋ ወደገጠር መግባትና ማገበረሰባዊ ድርጅቶችን ፣ ባህልን ፣ የአፋዊ ኪነተቃል ቅርስን ወዘተ - «ጩራ ሊያጠፋው ፣ » ዜጋውንም ቅብጥብጥና ይጨብጠው ያጣ «አሻራ — ቢስ » ሊያደርገው ነው ። ይህንን ለመከላከል የተዳከሙትን የተለያዩ ብሔረሰቦች — ባህሎች መቀስቀስና ከጊዜ ፣ ካካባቢያቸውና ከሕዝቡ ጋር እያደጉ እንዲሄዱ ፣ እንዲያብቡና እንዲለመዱ ማድረግ ይገባል ። የተደፋ አንገታቸውን ቀና፣ የተቀበረ ድምጻቸውን ጎላ ፣ የታሠረ አካላቸውን ፈታ አድርገው እንዲዘፍኑ ፣ እንዲዘምሩ ፣ እንዲተርቱና እስክስታ እንዲወርዱ ማድረግም ሥነልቦናዊና ቁሳዊ ርካታም አለው ። ቀስ በቀስ ሳይመነምኑ ለመጨበጥ እንዲቻልና ቅርሱም ለመጨው ትውልድም እንዲተላለፍ ማለት ። እንዲያውም ዛሬ በቃላትና በስንኝ ድረታ ፣ በሸውራራ ዘይቤና በሰንካላ ዜማ የተጫኑ ፣ ዝርው አይባሉ ግጥም ፣ እንዲያው ብቻ ተጽፈው የምናገኛቸው አብዛኞቹ የድርሰት ሥራዎች ፣ ከእሳት ዳር ተረቶቻችን ፣ ከሠርግ ዘፈኖቻችን ፣ ከሙጂችንና ከእርሻ ላይ 'ሆ በሬ' ያችን ያነሰ ፣ እጅግ በጣም ያነሰ ፣ ለዛ እንጂ የተሻለ የላቸውም ፣ ስለዚህ ተረቶቻችንን ፣ የቀረርት ግጥሞቻችንን ወዘተ- መቅረስና ለማያውቀውም (በተለይም ለደራሲው) ማሳወቅ የግድ መሆኑ ግልጽ ነው። የሚያቀርቡት የተፈጥሮን ፣ የአካባቢን ፣ የሰውን ፣ የከብቱን ፣ የመሬቱን ፣ የለም — ድርቁን ፣ የረሃብ— ጥጋቡን ወዘተ- ታሪክ ሁሉ ነውና ። ለምን ማጥናት እንዳለብን የሚያሳዩ አንዳንድ ሃሳቦችን ከተመለከትን ዘንድ-- «እንዴት ማጥናት አለብን?» -- የሚለውን ደግሞ እንመልከት ።

4.0 የኢትዮጵያ ብሔረሰቦችአፋዊ ኪነተቃል እንዴት መጠናት ይገባዋል?

የመጀመሪያው እርምጃ ከሕዝቡ መሀል መግባትና ከእሱ ጋር ለተወሰነ ጊዜ አብሮ መኖር ነው ። እሱን መስሎ ፣ ድፍርስ ውኃውን ጠጥቶ ፣ ቅጠል ለብሶ ፣ ቅጠል በልቶ ፣ ከአውሬ ከነፍሳት ተጋፍቶ ፣ አውሬ አድኖ - ታድኖ ፣ ቀን ባክኖ ሌሊት ባንኖ ፣ ዛፍ ወጥቶ ፣ ባህር ገብቶ ፣ አብሮ ዘፍኖ አብሮ አልቅሶ ፣ አብሮ ሠርቶ ፣ አብሮ አርፎ ፣ ወዘተ- ነው የሕዝቡን ባህል ማጥናት የሚቻል ። በየከተማው ተቀምጦ በደብዳቤ መላላክ ፣

በወረቀት ቃለ መጠይቅ ፡ በስልክ ጥያቄና መልስ ወይም ደግሞ በሁለት በሶስት ቀን የተጓዥ ጋዜጠኛ ጉዞ አይደለም ። የሕዝብ ባህል ከዚህ የላቀ የረቀቀ አስተውሎትና የበለጠ ጊዜም የሚፈልግ ነው ። አብሮ ኖሮ ፡ የሕዝቡን እምነት (confidence) አግኝቶ እንኳን ስለባህሉ ይሄነው ብሎ ደፍሮ ለማጠቃለል በከፍተኛ አስተውሎት እንጂ ባብሮ መኖር ብቻም አይቻልም ። ይህ ግን በግለሰብ ጥረት ብቻ የሚገፋ ተራራ አይደለም ። ጉዳዩ የሚመለከታቸውን ልዩ ልዩ ፡ አሁን ያሉ መንግሥታዊ ድርጅቶች ንቁ ተሳትፎና የአዲስ ድርጅትንም (የኢትዮጵያ ብሔረሰቦች ኢንስቲትዩት) መቋቋም ይጠይቃል ። 10

እንግዲህ በዚህ ክፍል ውስጥ በከፍተኛ የትምህርት ኮሚሽን ተባባሪነት አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲና የትምህርትና ሥነ ጥበብ ሚኒስቴር ፡ ከዚያም የባሕል ሚኒስቴር ፡ ምን ምን ሚና ሊኖራቸው እንደሚችል ያለኝን እጅግ ግላዊና እጅግም ንድፋዊ አስተያየት ከዚህ በታች ለማስፈር እሞክራለሁ ።

4.1 አዲስ አበባ ዩኒቨርሲቲ

ምንም እንኳን ነገ ጠዋት የሚያሟላቸው ባይሆኑም ፡ ካለው የሰው ኃይልና ገንዘብ ጋር እያገናዘበ ፡ ባደገ ቁጥር ፡ እያደር ሊያሟላ ይገባል የምላቸውን ፡ የዩኒቨርሲቲውን ሚና የሚጠቁሙ ሃሳቦች ፡ ከዚህ በታች አስፍራለሁ ።

4.1.1. አፋዊ ባህሎችን ባጠቃላይ ፡ ከዛም ደግሞ አፋዊ ኪነተቃልን ፡ ለማጥናት ፍላጎትና ችሎታ ላላቸው ምሁራን የገንዘብ ፡ የሞራልና ሌላም የማቴሪያል እርዳታ ማድረግ ። ለኢትዮጵያ ጥናት ክፍሉም (I. E. S.) የሚሆን የሰው ኃይል ከአስራ ሁለተኛ ክፍል ተማሪዎች መሀል ባንድና ባንድ ዓመት ተኩል መሀል የሚያሰለጥንበትን መንገድም መቀየስ ይችላል ይመስለኛል ።

4.1.2 የአንደኛና የሁለተኛ ደረጃ መምህራን በክረምት ወራት ለሙያ ማሻሻያ ኮርስ ሲመጡ ከሚወስዱት ትምህርት አንዱን የአፋዊ ባህልና ኪነተቃል ጥናት ማድረግና በትምህርቱ ውስጥ ስለአፋዊ ኪነተቃል ምንነት ፡ ለምን መጠናት እንዳለበትና እንዴትስ መጠናት እንዳለበት በተጠናክረ መንገድ ማቅረብ ያስፈልጋል ። በዚህ ሥራ ላይ የቋንቋና የኪነተቃል ፡ በጠቅላላው የኪነጥበብ ፡ የታሪክና የቅድመ ታሪክ ፡ የሶሲዮሎጂና የአንትሮፖሎጂ ፡ የሳይኮሎጂ ወዘተ ምሁራን መጀመሪያ እራሳቸውን አስተምረውና አንቅተው ለሌላም

የሚተርፉበትን መንገድ ማቀድ ያስፈልጋል ። ይህ መቸም ከባድ እንደሆነ ግልጽ ቢሆንም መደረግ ግን አለበት ብዬ አምናለሁ ።

4.1.3 የአፋዊ ባህልን እና የኪነተቃልን ጥናት በዩኒቨርሲቲው የትምህርት ሥርዓት ውስጥ ማስገባትና የአስተማሪዎች ቁጥር እየታየ በሁሉም ኮሌጆች መስጠት የሚቻልበትን መንገድ መቀየስ የሚቻል ይመስለኛል ። ለጊዜው ግን በሶሻል ሳይንስ ኮሌጅ የሚጀመርበትን መንገድ መመርመር ይገባል ።

4.1.4 ከውጭ ሀገሮች ልምድ እንደንማር ደግሞ ዩኒቨርሲቲው የሚከተሉትን በቀላሉ ሊፈጽማቸው ይችላል ።

4.1.4.1 ብዙዎቹ የአፍሪካ ሀገሮች ነጻ ከወጡ በኋላ በአፋዊ ባህል ጥናቶች አማካይነት ታሪካቸውንና ባህላቸውን ለማወቅ እጅግ ይጥሩ ስለነበር አሁን የደረሱበትን ደረጃ ማወቅ ይጠቅማል ። ከአፍሪካ ከእስያና ከላቲን አሜሪካ አገሮች ዩኒቨርሲቲዎች ጋር የቅርብ ግንኙነት መመሥረትና የልምድ መለዋወጫ የሆኑትን የጥናት መጽሔቶች መለዋወጥ የግድ ያስፈልጋል ።

4.1.4.2 በዓመት ቢያንስ ሁለት ጊዜ ሴሚናር ማድረግና ውጪም ተመሳሳይ ሴሚናሮች ሲደረጉ ምሁራን እንዲካፈሉ መርዳት የዩኒቨርሲቲው ፈንታ ነው ። በአፋዊ ኪነተቃል ጥናት ከፍተኛ ምርምር ወደሚካሄድባቸው ቦታዎች ለአጭርና ለረዥም ጊዜ ጥናት ሰዎች መላክና በዚህ መስክ አንቱ የተባሉ ምሁራንንም ወደ ዩኒቨርሲቲው መጋበዝ ያስፈልጋል ።

4.1.4.3 የሶሻሊስት ሀገሮችንም ልምድ ለመመርመርና የሚጠቅመንን ለመውሰድ የምንችልበትን አመቺ ሁኔታ ዩኒቨርሲቲው መፍጠር አለበት ።

4.2 ትምህርት ሚኒስቴር

የትምህርት ሚኒስቴርን ድርሻ በሶስት ከፍለን ማየት እንችላለን ።

4.2.1 በአንደኛ ደረጃ ትምህርት ቤቶች አመቺውን ጊዜና ክፍል (1.2.3.4.5.6.7.8) መርጦ (ምርጫው እንደቦታው ሊለያይ ይችላል) ፣ እንዳንድ የትምህርት ዓይነት ተወስዶ ፣

ተግራዎች በክፍል ውስጥ በቃላቸው ተረት የማውራትና እንቅጭልሽ የመጠያየቅ ወዘተ- ፕሮግራም እንዲኖራቸው ማድረግና ፡ በትርፍ ጊዜያቸውም የአካባቢ ‘ጥናት’ (environmental studies) የሚያደርጉባቸው ክበቦችን ማቋቋም ጠቃሚ ነው ። በተለይ በገጠር ትምህርት ቤቶች ይህ በወጉ ከተያዘ ጥሩ ጥቅም ሊሰጥ ይችላል ።

4.2.2 በሁለተኛ ደረጃ ትምህርት ቤቶች ደግሞ ፡ በመሠረቱ የአንደኛው ደረጃ ተከታይ በሆነ መንገድ አንድን አካባቢ ወስኖ (የጂኦግራፊ ክልሉን ሳይሆን የባህል ‘ክልሉን’) ፡ ባህሉን ፡ አኗኗሩን ፡ እምነቱን ፡ የዘር ምንጩን ወዘተ- የሚያሳዩትን የአፋዊ ኪነተቃል ቅርሶች መሰብሰብና በቡድን እየሆኑ በመምህሩ ረዳትነት የተቻለውን ያህል ማጥናትና ከነክዋኔው በጽሑፍ ፡ በቴፕ ፡ የመንግሥትና የሌሎች ድርጅቶች ርዳታ ማግኘት ሲቻልም በፊልም መቅረጽ ይቻላል ።

በትርፍ ጊዜያቸው የሚሳተፉባቸው የትያትር ፡ የሙዚቃና የአካባቢ ጥናት ክበቦች ማቋቋም ይህንኑ ለማጠናከር ይረዳል ።

4.2.3 በቋንቋ ትምህርትም በጥንታውያኑ “አቤሮንና ቴታንያ ፡ አላዲንና ፋኖሱ ወዘተ-” (ዛሬ እንኳን ያሉ አይመስሉኝም) ፋንታ አነስንዝሮንና እነ ካልአዩን ወዘተ- ማስተዋወቅም አንዱ መንገድ ይሆናል ይመስለኛል ።

4.3 የባህል ሚኒስቴር

የባህል ሚኒስቴር በዚህ መስክ ያለውን ጉዳይ በሁለት መንገድ ሊመለከተው የሚችል ይመስለኛል ።

4.3.1 አንደኛ ከገበሬ ማኅበራት ጋር በቅርብ በመሥራትና ቅስቀሳ በማድረግ ወቅታዊ የሆኑ ‘የባህል ድግሶችን’ (culture festivals) አቅሙ በሚፈቅደው መሠረት በወረዳ ፡ በአውራጃና በክፍለ ሀገር ከዚያም በሀገር አቀፍ ደረጃ ማዘጋጀት ።

4.3.2 በጽሑፍ ፡ በቴፕና በፊልም የልዩ ልዩ ብሔረሰቦችን ባህል መቅረጽ ። ይህ በጣም ብዙ ወጪ ስለሚኖረው ለጊዜው የተወሰነ የመምረጫ ነጥብ (criterion) ወስኖ የተወሰኑ

ብሔረሰቦችን በማጥናት ጀምሮ ከሌላው እድገት ጋር በኋላ እየሰፋ መሄድ ይችላል ።

ከዚህ በላይ ላመለክት የሞከርኩት ለብሔረሰቦች አፋዊ ባህል በተለይም የአፋዊ ኪነተቃል ጥናት የሰው ኃይል ከየት ሊገኝ ይችላል? ጉዳዩ የሚመለከታቸው የመንግሥት ድርጅቶች እንዴት ሊተባበሩ ይችላሉ? ወዘተ - ለመሳሰሉት ጥያቄዎች ያለኝን ግለኛ ሃሳብ ለመስጠት ነው እንጂ በዚህ መልኩ ሥራ ላይ ይውላል የሚል ቅገትም ሆነ ተስፋ የለኝም ። ሌላ ጠቅላላና ዝርዝር ጥናት ያሻዋል ። ባንዴም የሚሠራ ሳይሆን ባለን የገንዘብና የሰው ኃይል መጠን እያደገ የሚሄድ ነው ። ይህ ግን የማዘግያና የማንቀላፊያ ሰበብ እንዳይሆን መጠንቀቅ አለብን ። ጥናት ከመንደፉም ይልቅ በሥራ መተርጎሙ እውቀት፣ፍላጎት፣ ብርታት፣ ቆራጥነት፣ የማቴሪያል ድጋፍ፣ ወዘተ- ስለሚጠይቅ ከባድ ነው ። ብቻ የብሔረሰቦቹ የባህል፣ የታሪክ፣ የማኅበረሰባዊ ድርጅቶቻቸው እና የአፋዊ ኪነተ ቃል ቅርሳቸው ጨርሶ 'ከመጥፋቱ' በፊት በአስቸኳይ፣ መሰብሰብና መጠናት አለበት ።

ማ ስ ታ ወ ቫ

(1) ‘አፋዊ ሥነ—ጽሑፍ’ የሚለው ሐረግ አደናጋሪ ነው። ‘አፋዊ’ የሚለው ቃል ‘በቃል የሚነገር’ የሚለውን ሲጠቁም ‘ሥነ ጽሑፍ’ የሚለው ደግሞ ባሻሚ ገፁ ጽሑፍን ይጠቁማል ። አዳምረን ስናየው ‘በቃል የሚነገር ጽሑፍ’ የሚል ይመስላል ። ይህ ደግሞ ‘የሚነበብ’ ለማለት ካልሆነ በቀር ለብዙው ሰው ያደናግራል ።

አማርኛ ይህን ችግር የወረሰው ከፈረንሳይኛ ፣ ከጣሊያንኛ ወይ ከእንግሊዝኛ ሳይሆን አይቀርም ። ‘ሥነ—ጽሑፍ’ የሚለው ቃል (ሐረግ) ከነዚህ ከሶስቱ ቋንቋዎች ከየትኛው ወደ አማርኛ ለመጀመሪያ ጊዜ እንደተመለሰ አላውቅም ። ግን በኢትዮጵያ ትምህርት ይሰጥባቸው የነበሩት ፣ ወይም ኢትዮጵያውያን ውጭ ሄደው ዘመናዊ ትምህርት የተማሩባቸው ቀዳሚዎቹ ዐቢይ ቋንቋዎች እነዚህ ስለሆኑና ፤ ‘ሥነ—ጽሑፍ’ የሚለው የአማርኛ ቃል (ሐረግ) ዛሬ የያዘው ትርጉምና በተጠቀሱት ቋንቋዎች የዚህ ቃል የትርጉም እኩያ (Literature) የያዘው ትርጉም ተመሳሳይነት ስላላቸው ፤ ከነዚህ ቋንቋዎች ካንዱ የተመለሰ ሳይሆን አይቀርም ። ይህንን እንዲያው አነሳሁት እንጂ ፤ ለክርክሩ ፣ ከየትም መጣ ከየት፣ የያዘውን ትርጉም ይዞ ቃሉ አለና ፣ እምብዛም አያስፈልግም ።

ችግሩን ለማስወገድ ግን ‘ሥነ ጽሑፍ’ የሚለውን ቃል ‘ኪነተ ቃል’ በሚል መተካቱ ደግ ይመስለኛል ። ምክንያቱም ፤ አንደኛ ፣ ማንኛውም በቃላት አማካይነት ‘የሚደረስ’ የኪነት ሥራ ኪነታዊ እሴቱ በመጻፉ ላይ ነው አይደለም የሚለውን ጥያቄ ይከላከላል—ጽሕፈትና ድርሰት የተለያዩ መስኮች ናቸውና ። ሁለተኛ ፣ ቀደም ብዬ የጠቀስኩትን የማደናገር ባህርይን ያስወግዳል ።

እርግጥ የሚነሳ ጥያቄ አለ ። “የተለመደውን ቃል ለምን እንቀይራለን ? ለምን እንዳለ ትተነው ትርጉሙን አናብራራም ?” ሊባል ይችላል ። የዚህም መደገሚያ “በእንግሊዝኛ ፣ በፈረንሳይኛና በጣሊያንኛስ እንዳለ ትተውት የለም ?” ይሆናል ።

ይህ ግን ላለመቀየራችን በቂ ምክንያት አይደለም ። መንስኤው የመ

ቀየር ጉጉት አይደለምና ። ‘ውሻ’ ፣ ‘ድመት’ ፣ ‘ሬድዮ’ ፣ ወዘተ . ለመሰሉት ቃላት ሌላ ስም እንስጣቸው የማለት ያህል አይደለም ።

ደሞስ ‘ቃሉ ተለምዷል’ ስንል ምን ማለታችን ነው? ‘ለአፍ ተለምዷል’ ከሆነ ፣ በጄ አያከራክረንም ። ነገር ግን ቃሉን ካቀፋቸው እሳቤዎች (ፅንሰ — ሐሳቦች) ጋር አገናዝበን የምንረዳ ፣ አሁን ፣ ዛሬ ፣ እዚህ ፣ ብንጠየቅ አሟልተን የምንመልስ ከኛ መሀከል ስንት ነን? እኔ እንጃ ፣ አላውቅም ። ብቻ ያከራክረናል ። ደግሞስ ቋንቋውን የሚናገረው ሰፊው ሕዝብ ስን ምን ያህል ለምድታል? ገና የሚለምደው ከሆነስ ለምን አሻሚነት የሌለውን ‘ኪነተቃል’ን (አለው የሚል ከሌለ በቀር) ካቀፋቸው እሳቤዎች ጋር አናስለምደውም?

ብቻ ‘art’ ን ‘ኪነት’ ካልነው ፣ ብሩሽ ባይዳስሰው ፣ ቀለም ባያጥለቀልቀው ፣ መሮ ባይፈለፍለው ፣ ቃል ብሩሽ—መሮ—ቀለሙ ነውና የኪነት ሥራ ውጤት በመሆኑ ኪነተቃል ከ‘ሥነ ጽሑፍ’ ይሻለዋል ።

(2) ይህ የአፋዊ ኪነተቃል መግለጫ ፣ በውይይታችን ወቅት ፣ በቃሉ ስንገለገል ምን ማለታችን እንደሆነ ለማሳወቅ ያህል ነው እንጂ በቂ አይደለም ። ምክንያቱም ዛሬ ብዙ የኪነተቃል ምሁራን ‘አፋዊ ኪነተቃል የኪነተቃል ሥራ ነው አይደለም? ኪነታዊ እሴት አለው የለውም?’ በማለት የደራ ክርክር ላይ ስለሆኑና ፣ የዚህን ክርክር የተለያዩ ገፅታዎች ሳያሳዩ ውሱን መግለጫ መስጠቱ ተገቢ ስላልሆነ ነው ። ይህን ለማድረግ ደግሞ ችሎታና በቂ ጥናት ይፈልጋል ። እንዳቅማችንም እንዳንሞክር ለጊዜው የተዘጋጀንበትና የተነሳንበት ዓላማ የተለየ ነው ።

3 "The savage custom of going naked 'we are told,' has denuded the mind, and destroyed all decorum in the language. Poetry there is none. ... There is no metre, no rhyme, nothing that interests or soothes the feelings, or arrests the passions". (In Finnegan:26)

4. «In 'civilised' countries we are inclined to associate literature with writing; but such an association is accidental. ... Millions of people throughout Asia, Polynesia, Africa and even Europe who practise the art of literature have no knowledge of letters. Writing is unessential to either the composition or the preservation of literature. The two arts are wholly distinct." (In Finnegan:15-16)

5. «I am quite sure that my friend and former colleague, the compiler of this volume, has had a practical - and that a missionary - end in view in bestowing upon it so much patient labour and research... (Taylor: V.

I would earnestly say to my younger bretheren - to such as aspire, with God's blessing, to become effective preachers to the people of East Africa - diligently study this collection of aphorisms; make a selection of the most telling; get their real gist; and then store them up in your memory, for use as occasion may serve. ..." (Taylor: Vii)

6. "Through the kindness and liberality of the Society for Promoting Christian knowledge, and the exertion and enlightened interest of R.N Cust Esq. I am now enabled to present this work to the Christian and scientific public, and to all who take an interest in the progress of the civilization and christianization of Africa ... »(Schon: V-VI. Emphasis mine)

(7) ስለዚህ ጉዳይ ወደፊት ዝርዝር ጥናት ማቅረብ ያስፈልጋል ። ከላይ የተዘረዘረው አጠቃላይ አስተውሎት ስለሆነ በጥንቃቄ መመልከት ይበጃል ።

8. "We must take the entire culture that capitalism left behind and build socialism with it. We must take all science, technology, all knowledge and art." (Lenin: Vol. 20: 24. Emphasis mine)

9. "The teaching, training and education of the youth must proceed from the material that has been left to us by the old society. We can build communism only on the basis of the totality of knowledge, organizations and institutions, only by using the stock of human forces and means that have been left to us by the old society. Only by radically remoulding the teaching, organisation and training of the youth shall we be able to ensure that the efforts of the younger generation will result in the creation of a

society that will be unlike the old society, i.e., in the creation of a communist society." (Ibid. Emphasis mine)

(10) የኢትዮጵያ ብሔረሰቦች አፋዊ ኪነተቃልም ሆነ አፋዊ ባህል በጠቅላላ ፣ በተገቢው መንገድ ሊጠናና ሊቀሰቀስ የሚችለው የሰው ፣ የገንዘብ ፣ ሌላም የማቴሪያል አቅምና የተጠና ፕሮግራም ባለው ድርጅት ነው ። ሆኖም በጽሑፌ ውስጥ የማነሳቸው ድርጅቶች እንዲህ ዓይነቱ ድርጅት እስኪቋቋም ከሚጠበቁ መሠረት ሊጥሉለትና ሊያቆዩት ይችላሉ ብዬ አስባለሁ ።

(11) ደራሲያን በአፋዊ ኪነተቃል እየተረዱ በድርሰታቸው ሕዝብን ሊያስተምሩና ሊያነቁ አፋዊ ኪነተቃልንም ሊቀርሱ ቢችሉም ይህ ብዙ ዝርዝር ስላለው ብቻ የተውኩት መሆኔን እገልጻለሁ ።

(12) ይህን የአስተዳደር አከፋፈል የመረጥኩት ለጊዜው ሥራውን ለማካሄድ ይረዳል በሚል መሆኑን እገልጻለሁ ።

ሙዳዩ ቃላት (glossary)

ተከውነ	performed
ክዋኔ	performance
ማኅበረሰብ	society
እውነታ	reality
ድባብ	atmosphere
ስሚታ	appeal
ዳራ	background
ገጠመኝ ፣ ልምድ	experience
ተደራሲያን	audience
ምት	rhythm
እሳቤ (ፅንሰ ሃሳብ)	concept
ሰበብ—ድርሰት	occasion
እሴት	worth, value
አሠርት	decade
አፋዊ ኪነተቃል	Oral literature
አፋዊ ባህል	Oral tradition
መደርደር (ለግጥም)	To recite

“በኢትዮጵያ ቋንቋዎችና ሥነጽሑፍ” ክፍል የአራተኛ ዓመት
ተማሪዎች የተሠሩ እና የሌሎች የአፋጣይ ኪነተቃል ሥራዎች ዝርዝር

- ተስፋዬ መቼ፣ የወሎ አማርኛ ግጥሞች፣ 1958 ።
- ታደሰ ሙላት፣ በአማርኛ ግጥም ውስጥ የሚታዩ ጠባዮች፣ 1961 ።
- ፀሐዬ ተፈራ፣ ባህላዊ የትግርኛ ግጥሞች፣ 1962 ።
- ንጉሤ ተፈራ፣ የአማርኛ ተረትና ምሳሌዎች የሚያሳዩት ልዩ ልዩ ጠባይ፣ 1962 ።
- ውድነህ መንግሥቱ፣ የአማርኛ ግጥሞች-ከጎጃም ጠ/ግዛት የተሰበሰቡ-1962
ደረጃ ደርቤ፣ የጋልኛ ተረትና ምሳሌ፣ 1963 ።
- ደስታ ገ/ሚካኤል፣ የከምባትኛ ተረትና ምሳሌዎች፣ 1963 ።
- አዴሳ ወርጌሳ፣ የሸዋ ጋላ ሀገር ሰብ ግጥሞች፣ 1963 ።
- ከተማ ጅማ፣ የአሩሲ ጋልኛ ግጥሞች፣ 1963 ።
- ታደሰ ዘውዴ፣ የሐረር ጋልኛ ግጥሞች፣ 1963 ።
- ታደሰ መንግሥቱ፣ የጎጃም የለቅሶ ግጥሞች፣ 1963 ።
- ብርሃኑ ክንፉ፣ የአማርኛ ፈሊጦች፣ 1963 ።
- ጉልላት አበራ፣ የጎጃም የሰው የተጻውያ ስሞች፣ 1963 ።
- አብርሃም ሥዩም፣ የትግርኛ የሰው የተጻውያ ስሞች፣ 1963 ።
- ደንድር ደንሳሞ፣ የቸካ ጉራግኛ ተረትና ምሳሌዎች፣ 1964 ።
- ጎሹ ሞገስ፣ የአማርኛ የልመና ግጥሞች፣ 1964 ።
- ፈድሎ ኑሩ፣ የስልጤና አዘርነት በርበሬ ተረትና ምሳሌዎች፣ 1964 ።
- ክንፉ ፈይሳ፣ የክስታንኛ ተረትና ምሳሌዎች፣ 1964 ።
- አሥራት ጋሻው፣ የክስታንኛ ግጥሞች፣ 1964 ።
- ሺበሺ ለማ፣ የጥንቱ እስጥ አገባ — ሙግት፣ 1965 ።
- ተረጨ መንግሥቱ፣ የሲዳማ ሀገረሰብ ግጥሞች፣ 1965 ።
- ደምሴ በቀለ፣ የክፍኛ ተረትና ምሳሌዎች፣ 1965 ።
- ሽመልስ ተክሉ፣ የሲዳምኛ ተረትና ምሳሌ፣ 1965 ።
- መስፍን ኃይሉ፣ ከበጌምድር የተሰበሰቡ የቀረርቶና የፉከራ ግጥሞች፣ 1968 ።
- ደነቀው አሣዩ፣ የአማርኛ ግጥሞች ከጎጃም ክፍለ ሀገር፣ 1968 ።
- ፍቃዱ ፍርዴ፣ ያደርኛ እንቆቅልሽ፣ 1968 ።
- ሁሴን በዳሶ፣ ከአሩሲ የተሰበሰቡ የኦሮምኛ ተረትና ምሳሌዎች፣ 1968 ።
- ረታ ዓለማየሁ፣ ያማርኛ የቃልቻ ግጥሞች፣ 1968 ።
- ብርሃኑ አንቷን፣ የጉራግኛ የሰው የተጻውያ ስሞች፣ 1968 ።

- Babalola, S.A. The Content and Form of Yourba Ijala. OLAL, Oxford 1966.
- Bascom, W.R. «Folklore and Literature», in The African World: A Survey of Social Research, ed. R.A Lystad. New York: Praeger, 1965, PP. 469 - 90.
- Benedict, Ruth, Patterns of Culture. Boston and New York, Houghton Mifflin Company, 1934.
- Bleck, W.H.I. Specimens of Bushmen Foklore, Capetown, Struik, 1968.
- Boas, Franz. The Mind of Primitive Man. New York, Macmillan Company, 1938.
- Primitive Art. New York, Dover Publications, 1955.
- . Race, Language and Culture. New York, Macmillan, 1940.
- Boswell, George W. and J.R. Reaver. Fundamentals of Folk Literature. Obsterhout, Anthropological Publications, 1962.
- Burton, R.F. Wit and Wisdom From West Africa; or A Book of Proverbial Philosophy, Idioms, Enigmas, and Laconisms. New York Negro Universities Press, 1969
- Callaway, Henry, Nursery Tale, Traditions, and Histories of the Zulus in Their Own Words, with a Translation into English, and Notes. Vol. I. Sestport, Conn., Negro Universities Press, 1970, Reprint of 1868 ed.
- Cerulli, E. "The folk-literature of the Galla of Southern Abyssinia, Harvard African Studies, V. 3(1922): 9-228.
- Chatelain, Heli. Folktales of Angoia New York, Negro Universities Press, 1969. Reprint of ca. 1894.
- Courlander, Harold and Wolf Leslau. Fire on the Mountain and Other Ethiopian Stories. New York, Henry Holt and Company, 1950.
- Courlander, Harold. A Treasury of African Folklore: The Oral Literature, Traditions, Myths, Legends, Epics, Tales, Recollections, Wisdom, Sayings and Humor of Africa. New York: Crown Publishers, 1975.
- Craig, David (ed) Marxists on Literature: An Anthology. Harmondsworth England, Baltimore: Penguin Books, 1975.
- Dorson, R.H. (1972) Folklore and Folk Life: An Introduction. The University of Chicago Press
- Farah, Haji. «Somali Proverbs,» Ethiopia Observer, V. 1 (1956):9-11.
- Finnegan, Ruth. Oral Literature in Africa. Oxford University Press. 1970